

УДК 811.161.2'42'367.625.43:821.161.2.09(092)
DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.16.2021.17>

СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ ЯК ВИРАЗНИКІВ АТРИБУТИВНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У МОВОТВОРЧОСТІ О. ЛУПІЯ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ О. ЛУПІЯ «ПАДІННЯ ДАВНЬОЇ СТОЛИЦІ»)

Польова С. І.

Жидачівський заклад загальної середньої освіти № 2

Кушлик О. П.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано семантичний потенціал дієприкметників як виразників атрибутивних семантико-синтаксичних відношень у мовотворчості О. Лупія. Матеріалом дослідження послужував текст роману О. Лупія «Падіння давньої столиці». Передусім окреслено місце дієприкметника в граматиці сучасної української літературної мови. З'ясовано, що сьогодні відомо чотири підходи до визначення його граматичного статусу – як форми дієслова, як відносного прикметника, як частини мови, позначеної двоїстістю на всіх рівнях системи мови (або т. зв. гібридного утворення), як функційно різнорідного утворення, один зі складників якого кваліфікують як віддієслівний прикметник (дієприкметник), а інший – як аналітичне пасивне дієслово. Визначено засади таких підходів, проаналізовано морфологічні та синтаксичні особливості, характерні для дієприкметника тієї чи тієї кваліфікації.

У запропонованому дослідженні дієприкметник потрактовано як функційно різнорідне утворення. Розмежовано морфологічні характеристики дієприкметників як функційно різнорідних утворень та установлено синтаксичний потенціал їх у прислівній синтаксичній позиції, де вони виражають атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, та присудковій дієслівній позиції, у якій експлікують предикативні семантико-синтаксичні відношення.

Увагу зосереджено на встановленні семантичного континууму дієприкметників як виразників атрибутивних семантико-синтаксичних відношень. Зазначено, що розвиток у тому чи тому простому реченні атрибутивних семантико-синтаксичних відношень є ознакою семантично ускладненого простого речення, що складається з базової структури, репрезентованої предикатом і валентно зумовленими субстанційними синтаксемами, та фрагмента іншого речення (чи описової конструкції), який становить згорнутий (сконденсований, модифікований) елемент-замінник інформації цього речення. Наголошено, що необхідною умовою постановки атрибутивних відношень між членами речення є залежність аналізованого другорядного члена речення від іменника (тобто т. зв. присудковий позиція). Установлено значеннєвий континуум дієприкметників у ролі атрибута: виокремлено понад 15 семантичних груп дієприкметників; виявлено наповнення їх; простежено значеннєві відмінки, які здатні виражати дієприкметники найбільш наповнених семантичних груп.

Ключові слова: семантико-синтаксичний аспект, дієприкметник, гібридне утворення, функційно різнорідне утворення, прислівна позиція, дієслівна позиція, атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, семантичні групи, означення, атрибут.

Poliova S. I., Kushlyk O. P. Semantic potential of participles as expressers of attributive semantic-syntactical relations in the language formation of O. Lupiy (based on O. Lupiy's novel "The fall of the ancient capital"). The article analyzes the semantic potential of participles as expressers of attributive semantic-syntactical relations in the language formation of O. Lupiy. The research is based on the text of O. Lupiy's novel "The Fall of the Ancient Capital". The authors primarily focus on the approaches to the study of the participle in the modern Ukrainian literary language grammar. It is found out that currently there are four approaches to determining its grammatical status – as a verb form, as a relative adjective, as part of speech with a characteristic duality at all levels of the language system (or a hybrid formation), as a functionally heterogeneous formation, one of the components of which is qualified as a verb adjective (verb adjective), and the other – as an analytical passive verb. The article outlines the grounds of these particular approaches and analyzes morphological and syntactic features characteristic of the participle of a certain qualification.

The proposed study treats the participle as a functionally heterogeneous formations, distinguishes morphological characteristics of participles as functionally heterogeneous formations and determines their syntactic potential in the syntactic position depending on one word, in which they express attributive semantic-syntactical relations, and the predicate verb position, which explicates predicative semantic-syntactical relations.

Attention is focused on establishing the semantic continuum of participles as expressers of attributive semantic-syntactical relations. It is noted that the development of attributive semantic-syntactical relations in a simple sentence is a sign of a semantically complicated simple sentence consisting of a basic structure represented by a predicate and valence-conditioned by substantive syntaxemes, and a part (fragment) of another sentence (or descriptive construction

that constitutes a curtailed (condensed, modified) element of the second (or even third) sentence. It is emphasized that a necessary condition for the formation of attributive relations between sentence members is dependence of the analyzed secondary member of the sentence on the noun (i. e. the so-called pre-substantive position). The semantic continuum of participles as an attribute is established: more than 15 semantic groups of participles are singled out; their scope is ascertained; semantic shades that can be expressed by the participles of the most plentiful groups are studied.

Key words: semantic-syntactic aspect, participle, hybrid formation, a functionally heterogeneous formation, position depending on one word, verb position, attributive semantic-syntactic relations, semantic groups, attribute.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У сучасній лінгвоукраїністиці кінця ХХ – початку ХХІ ст. поширеною практикою є вивчення всіх морфологічних і синтаксичних явищ на засадах функційно-категорійної граматики, що передбачає розгляд питань, пов'язаних з т. зв. синтаксичною деривацією, семантико-синтаксичним аспектом аналізу синтаксичних одиниць, категорією валентності й пропозиції як міжрівневих категорій, елементарними та ускладненими структурами (з позицій як формально-синтаксичного, так і семантико-синтаксичного підходів) тощо. Зрозуміло, що дослідження цих питань передусім стосується синтаксичного рівня. Проте студіювання синтаксичних явищ власне в такому контексті має безпосередній вихід і на морфологію, зокрема на кваліфікацію морфологічного статусу слів, позаяк, лише з'ясувавши ті чи ті граматичні особливості слів, можна доходити висновку про їхню здатність виконувати відповідну синтаксичну функцію. І, навпаки, здатність виражати аналогічні зі словами тієї чи тієї частини мови належності семантико-синтаксичні відношення є підставою для висновування щодо морфологічної природи таких синтаксичних одиниць. Усе це спричинило перегляд положень традиційного вчення щодо частини мови статусу деяких мовних одиниць. Чільне місце серед таких мовних одиниць належить дієприкметникові, який останнім часом усе частіше в академічній практиці кваліфікують як функційно різнорідне утворення, що в різних синтаксичних позиціях виконує різні функції (релевантними для кваліфікації дієприкметника як функційно різнорідного утворення є його атрибутивна і предикативна функції) і що має відповідно різні граматичні особливості. Свідченням такої граматичної розмежованості обсягу дієприкметникового потенціалу слугують й відповідні терміни для їх номінування – *дієприкметники* (у присубстантивній позиції) і *аналітичні пасивні дієслова* (у дієслівній позиції) [5, 296]. Граматичне розмежування дієприкметників і аналітичних пасивних дієслів детермінує експліковану ними семантику, що становить неабиякий інтерес і що ще не було предметом докладного вивчення, а тим паче коли йдеться про фактичний матеріал, дібраний з творів письменників, які з метою стилістичного увиразнення динамізму зображуваних подій умисне використовують в одній конструкції по кілька таких утворень. Усе це зумовило *актуальність* пропонованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвоукраїністиці відомо чимало наукових праць, присвячених, з одного боку, аналізу дієприкметників з урахуванням певної кваліфікації їх у граматиці сучасної української мови, а з іншого – узагальненню цих кваліфікацій з обґрунтуванням доцільності

пристати до тієї чи тієї позиції. Питання статусу дієприкметників у граматиці сучасної української літературної мови і відповідно до цього їхніх морфологічних, синтаксичних особливостей порушували І. К. Кучеренко, Г. М. Дмитренко, В. М. Русанівський, М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик, А. П. Грищенко, М. Я. Плющ, Г. М. Гнатюк, В. О. Горпинич, О. К. Безпояско, І. Р. Вихованець, О. В. Кульбабська та ін. Проблеми, пов'язані з узагальненням випрацьованих теоретичних положень щодо різних статусів дієприкметників в українському мовознавстві, а також в українському мовознавстві та закордонному, розв'язували Ю. О. Божко, М. В. Родюк, І. А. Ярошевич та ін. Проте і досі щодо цих питань однастайності досягти не вдалося, що спричинено складністю природи дієприкметника в граматиці як української мови, так і інших мов.

Формулювання мети й завдань статті. Мета статті – визначити семантичний потенціал дієприкметників як виразників атрибутивних семантико-синтаксичних відношень в контексті їхньої кваліфікації як функційно різнорідних утворень. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі **завдання**: 1) окреслити граматичні особливості дієприкметника як функційно різнорідного утворення; 2) систематизувати семантику дієприкметників як виразників атрибутивних семантико-синтаксичних відношень; 3) простежити значеннєві відтінки атрибутів, виражених дієприкметниками, найбільш наповнених за обсягом семантичних груп.

Матеріалом для дослідження послугував текст історичного роману О. Лупія «Падіння давньої столиці». Мовотворчість О. Лупія є свідченням надзвичайної місткості і яскравості зображуваних описів природи, подій, характеру й зовнішності персонажів, особливостей їхніх взаємин тощо. Серед засобів досягнення такої місткості і яскравості чільне місце посідають дієприкметники, зокрема в ролі виразників атрибутивних семантико-синтаксичних відношень. Без перебільшення можна висловити, що часте вживання автором дієприкметників у ролі атрибутів як засобу створення особливої образності є прикметною рисою стилю О. Лупія.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних граматиках української літературної мови дієприкметник кваліфікують як форму дієслова [13, 171–178; 7, 214; 8, 320]; як відносний (віддієслівний) прикметник [11, 441–446; 10; 1, 120]; як лексико-граматичний розряд слів, «позначений двоїстістю та всіх рівнях системи мови – морфологічному, синтаксичному, семантичному» [6, 216]; як функційно різнорідне утворення, репрезентоване дієприкметниками й аналітичними пасивними дієсловами [3, 128; 4, 150; 5, 297]. Дослідження дієприкметників в одному з названих аспектів обов'язково передбачає

знання інших – з метою обґрунтувати своє бачення щодо підтримуваної позиції, намітити з урахуванням підтримуваної позиції концепт дослідження, вибрати тактику аналізу фактичного матеріалу, окреслити особливості описуваного явища тощо.

Засадничим для розгляду дієприкметника як форми дієслова чи відносного (віддієслівного) атрибута було орієнтування на якийсь один аспект вживання (атрибутивний чи дієслівний) і відповідного морфологічного оформлення дієприкметника. Не погоджуючись з таким підходом і наголошуючи на потребі урахування в кваліфікації граматичного статусу дієприкметника характеру співвідношення дієслівних і прикметникових граматичних категорій, І. Р. Вихованець потрактував дієприкметник як «специфічне граматичне утворення, одна частина якого належить до прикметника, а інша – до дієслова» [5, 293]. А отже, для дієприкметника, на його думку, характерна функційна різномірність. У межах прикметникової площини дієприкметник виявляє залежність від субстантива, виражає граматичні значення залежних від означуваного слова граматичних категорій роду, числа і відмінка і відповідно за таких умов втрачає визначальні дієслівні категорії, зокрема категорію часу, виду, стану. Зі свого боку, на рівні дієслівної системи дієприкметник мінімілізує до нейтралізації граматичні значення роду, числа і відмінка, позаяк засобом вираження вищо-часового способового значення слугує та чи та дієслівна зв'язка, посилюючи спроможність виражати час, вид, стан тощо. Проте І. Р. Вихованець наголошує, що дієприкметник сам не виражає час – теперішній чи минулий, а тільки утворюється від дієслів теперішнього чи минулого часу, – тому, на думку науковця, доцільно говорити лише про співвіднесеність з граматичною категорією часу, а не про безпосередню спроможність виражати її [5, 293]. Таку думку підтримують й інші мовознавці [2, 179].

Ще одним доказом неспроможності самого дієприкметника виражати граматичне значення того чи того часу є можливість переведення будь-якого присубстантивного дієприкметника в дієслівну позицію за допомогою т. зв. аналітичної синтаксичної морфеми-зв'язки. «Якби дієприкметник сам виражав дієслівний час, то його не можна було б транспонувати у три грами категорії часу» [5, 293].

Неспроможність експлікувати граматичне значення часу є першою причиною, якою пояснюють прихильники четвертого підходу вилучення дієприкметників в присубстантивній позиції із частиномовного класу дієслів. Друга причина – це нездатність дієприкметників у тій самій присубстантивній позиції виражати граматичне значення способу – умовного чи наказового. Щоб дієприкметник міг реалізувати це, його потрібно перемістити в дієслівну позицію за допомогою все тієї самої т. зв. аналітичної синтаксичної морфеми-зв'язки. Аналітична синтаксична морфема-зв'язка за умови перебування дієприкметника в дієслівній позиції є виразником ще однієї (правда, невластиві дієслівної) категорії – категорії особи, яку в присубстантивній позиції знівельовано.

На противагу проаналізованій неспроможності дієприкметників у присубстантивній

позиції виражати категорії часу, способу й особи, вони можуть повною мірою передавати граматичне значення виду – доконаного чи недоконаного, але ця граматична категорія не є релевантною для уналежнення дієприкметників у такій позиції до класу дієслів, бо категорію виду зберігають і віддієслівні іменники (пор.: *прочитати* → *прочитання* та *читати* → *читання*), і віддієслівні прикметники (пор.: *читати* → *читаний* та *прочитати* → *прочитаний*), і віддієслівні прислівники (пор.: *читати* → *читаючи* та *прочитати* → *прочитавши*).

Щодо граматичних категорій дієприкметника в присубстантивній позиції, то, як уже зазначалося, важливими тут є категорії роду, числа і відмінка. Ці категорії виявляють залежність від граматичних значень роду, числа і відмінка означуваного слова, тобто мають неавтономний, синтаксично залежний характер, подібно до залежності прикметникових граматичних категорій роду, числа і відмінка від означуваного слова. Інакше кажучи, за функційними характеристиками категорії роду, числа і відмінка присубстантивного дієприкметника належать до прикметникової площини.

«Нейтралізація у приіменникових дієприкметниках визначальних дієслівних граматичних категорій не дає підстав зарахувати їх до класу дієслів. І навпаки, висхідна активність у приіменникових дієприкметниках прикметникових ознак, зокрема характерних для прикметника словозмінних категорій роду, числа і відмінка, уможливує виокремлення дієприкметників у розряд віддієслівних прикметників у прикметниковому класі слів» [5, 296].

Зовсім по-іншому себе ведуть дієприкметники пасивного стану, зокрема в присудковій дієслівній позиції, де вони через посередництво дієслівних зв'язок набувають виразних дієслівних категорій часу, способу, стану, виду, особи тощо.

З урахуванням усього сказаного постає потреба чіткого розмежування різновидів дієприкметникових складників – дієприкметників у субстантивній позиції – *віддієслівних прикметників*, для яких характерні граматичні категорії залежних роду, числа і відмінка і нейтралізовані дієслівні категорії, і дієприкметників у присудковій дієслівній позиції – *аналітичних пасивних дієслів*, яким властиві дієслівні категорії часу, способу, стану, виду, особи тощо і відповідно для яких нейтралізовані прикметникові категорії.

Складність перебігу процесу перетворення підрядної (чи описової) частини в атрибут, на думку О. В. Кульбабської, зумовлена різновидами предиката, а також граматичними особливостями опорного іменника (власне іменника, або іменника з предметним значенням, чи віддієслівного іменника). Науковиця наголошує, що предикати якості зазнають значно простішого перетворення в атрибут, ніж предикати стану чи дії. До того ж менш ускладненими є трансформації базових предикатів якості, стану, процесу, дії тощо, якщо опорним є власне іменник, або іменник з предметним значенням. За умови ж перетворення конструкцій з віддієслівними опорними іменниками, «атрибутивні відношення між опорним відпредикатним іменником і залежним

прикметником конденсують у собі семантично-складне речення з прихованими семантико-синтаксичними відношеннями між двома елементарними простими реченнями, одне з яких – базове, інші – згорнуті» [9, 344].

Семантика дієприкметників в атрибутивній (прислівна позиція) функції має різний ступінь наближення із семантикою мотивувального дієслова, що залежить від ступеня розвитку в дієприкметникові нових значень, які з'являються через потребу називання ними нових понять. З огляду на це вирізняють два типи віддієслівних атрибутів: 1) ті, утворення яких ґрунтоване на прямому значенні мотивувального дієслова і 2) ті, які постали внаслідок розвитку переносних значень [6, 120]. Зрозуміло, щоб типізувати одиничний атрибут, потрібна т. зв. колокація (тобто поєднання дієприкметника з означуваним словом), яка і дасть змогу зорієнтуватися з етапом розвитку значення цього атрибута – пряме, яке зберігає тісний зв'язок з мотивувальним словом, чи переносне, яке розвивається внаслідок переосмислення (метафоризації, метонімізації) первинного значення.

До першого типу відносимо конструкції на кшталт: *плетений* кошик (40), *поранений* Данило (28), *знахабнілі* нападники (198), *пошматоване* вбрання (31), *незрозумілі* слова (31), *свіжоприготована* баранина (31), *обдаровані* діти (99), *вишикуване* військо (32), *збуджені* дружинники (190), *озлоблений* чоловік (62), *вгодовані* коні (83), *загратоване* вікно (100), *поношена, обшарпана* одежина (151) тощо. Віддієслівні прикметники тут характеризують предмет, якому притаманна названа ознака чи властивість. На противагу цьому дієприкметники другого типу передають семантику, яка розвинулася на основі переосмислення первинного значення, що засвідчує певну образність позначуваної ними реалії, напр.: *прихована* ворожість (33), *озлоблені* очі (70), *розлютовані* очі (307), *усміхнені* очі (97), *нахмурені* брови (307), *понівечені* схили (389), *занімілий* ліс (145), *збуджені* голоси (136), *принишклі* поля (200), *настояне* повітря (262), *розтривожена* душа (340), *відчужена* урочистість (373) та ін.

Показовим є розвиток переносного значення в тому чи тому дієприкметникові, якщо є змога порівняти випадки вживання того самого дієприкметника з обома значеннями – прямим і переносним. Фактичний матеріал, дібраний з тексту роману О. Лупія «Падіння давньої столиці», засвідчує приклади такого вживання дієприкметників, пор.: *Вартовий* грідень, побачивши перед собою кількох *озлоблених* чоловіків, готових накинута на нього, спробував тут же зачинити ворота, та було пізно (62–63) і ... чого варті їхні сльози на *озлоблених* очах, ніколи б вони не впустили Романовича в Галич... (70).

Увесь обсяг позначуваних одиничними дієприкметниками реалій можна структурувати кількома семантичними групами, зокрема на позначення:

1) характеристик зовнішнього вигляду людини, пор.: *випуклий, згорблений*, напр.: *Жила* пильсувала на *випуклому* чолі... (350); *Тричі* просив [Мстислав] *сторожу* пропустити, і *тричі* худорлявий *згорблений* тивун відповідав, що *Святослав* Всеволодович не бажає його *бачити*... (19);

2) характеристик фізичного стану людини, пор.: *виснажений, знеможений, знесилений, поранений, покалічений, стомлений, розчервонілий, задиханий, підтягнутий*, напр.: *Пригнічені* чеканням смерті, *голодні й виснажені* русини раптом заворушилися, *поспішили до своїх возів*... (250); *До садиби* наближалась *знеможена* Предслава (56); *Олексій* добре чув різкі *слівця* монахів *Георґія і Серапіона* про *знесиленого* юнака (385); *Важко* було йому [Дмитрові], *пораненому, покаліченому, іти*, *ледве* переставляючи ноги, *час від часу* зупиняючись (446); *В цей час* на *подвір'я* *вбіг* сусідський хлопчина, *розчервонілий, задиханий* (111); *На той час* *прибігли* *задихані* вої (160); *Це був* *стрункий, міцний у тілі, підтягнутий* *молодик* (115);

3) результату фізичного впливу на людину з боку інших людей (здебільшого насильного впливу), пор.: *побитий, полонений, убитий, поранений, покалічений*, напр.: *Немало* *людей* зібралось *й довкола* *полоненого* монгола (279); *Подумалося* *переодягти* *хлопця* в одяг *убитого* монгола, *але* для цього *потрібно* *бути* *досвідченим і спритним* (354); *То там, то там* падали *убиті й поранені* вої, *а хвили* *поміж* *лодіями* *здіймалися* *все вище, вкриваючись* *червоною піною* (286); *чи з боку* *природних сил*, пор.: *розкуйовджений*, напр.: *Тут* *вийшов* *наперед* *Мстислав і, погладивши онука* по *розкуйовдженому* *білявому* *волосі, тихо* *мовив*... (56);

4) характеристик емоційного стану людини, зокрема для вираження:

а) розпачу, пор.: *заплаканий, пригнічений*, напр.: *Любину, пригнічену й залякану, спочатку* *не повірив* [Гор], *що в їхньому* *домі* *є справжня* *полонянка* (100);

б) страху, пор.: *зляканий, наляканий, переляканий*, напр.: *Побачивши* *Налякані* *люди* *побігли* *за ним* *на* *вищу* *місцину*, *звідки* *було* *краще* *видно* *Задніпров'я* (264); *Неподалік* *біля* *бійниць* *згурмилися* *перелякані* *монахи* (336);

в) розгубленості, пор.: *приголомишений*, напр.: *Приголомишений* *хлопчина* *зовсім* *знітився, опустил* *голову*... (106);

г) тривоги, пор.: *стривожений, стурбований, схвилюваний, збуджений*, напр.: *Лише* *інколи* *з-за* *парканів* *та* *огорож* *виглядали* *стривожені* *мешканці*... (378); *Схвилювані* *дружинники і воїни* *з* *народного* *ополчення* *голосно* *загукали*... (382); *Олексій* *з* *прикрістю* *для* *себе* *визнав, що* *словом* *своїм* *не* *може* *переконати* *збудженого* *юнака* (215);

г) нахабності, пор.: *знахабнілий*, напр.: *Дорогочин, розбили там* *знахабнілих* *нападників* *хрестоносців і повернули* *город* *отця* *їхнього* *собі* (198);

д) невдоволеності, пор.: *невдоволений*, напр.: *Оленько* *махнув* *рукою, знаючи, що* *не* *пересварить* *дружину, не* *зважає* *і* *на* *її* *невдоволене* *бубоніння, пішов* *з* *подвір'я* (18);

е) неврівноваженості, пор.: *неврівноважений*, напр.: *Знав* [Мстислав] *свого* *сина, нервового, неврівноваженого: завжди* *йому* *щось* *не* *так, завжди* *чимось* *невдоволений, погорлає, погорлає, а* *тоді* *відходить* (18–19);

є) злості, люті, пор.: *розлютований, озвірілий*, напр.: ...*довкола* *розлютовані* *нукери, готові*

кожного, хто вихопиться з монастиря, пошматувати (354);

5) характеристик інтелектуальних чи інших природних здібностей людини, напр.: *обдарований*, напр.: *Бела знав про всі зв'язки Данила та його брата, не менше відважного і обдарованого полководця Василька Волинського...* (258);

6) характеристик соціального стану людини, пор.: *знедолений, покинутий*, напр.: *Турбуючись за долю багатодітних сімей, за самотніх, знедолених, покинутих людей...*, він [восвода Дмитро] не забував і про свою родину... (328–329);

7) характеристик щодо готовності до виконання тих чи тих дій, пор.: *оснащений, озброєний*, напр.: *Зібрав [Олелько] у яру озброєних односельців* (83);

8) характеристик фізичного стану тварини, пор.: *вгодований, змилений*, напр.: *Здіймаючи неймовірний шум, пробіг вгодований дик, проте ніхто не зміг поцілуги його* (165); *І коли молодий, із чорними тонкими вусами десятицький Оберемко прискакав на змиленому коні до княжого двору і, спритно зіскочивши на землю, приготувався доповідати, Дмитро усім єством передчув біду* (268);

9) характеристик просторового розташування предметів, зокрема щодо горизонтального, пор.: *відкритий, віддалений*, напр.: *У відкритий пролом в'їхали вершники і стали на підмогу своїм* (61); *Данило все оглядав місцевість, дороги, віддалений ліс, річку...* (197), або вертикального орієнтира, пор.: *піднятий, опущений*, напр.: *Гриді з піднятими смолокипами поспішили за ним [Борисом]* (106), *Троє вершників на низькорослих конях поволі в'їхали на опущений міст через глибокий рів* (405), або ж горизонтально чи вертикального – залежно від змісту, пор.: *видовжений*, напр.: *Там, на видовжений галявині, звідусюд оточеній старими соснами, а від річки – дубовим пралісом, у десятьох землянках жили жінки і дівчата Здвижівки та довоколишніх сіл* (358) (у реченні дієприкметник *видовжений* виражає характеристику щодо горизонтальної площини);

10) характеристик звукових параметрів предмета, пор.: *приглушений*, напр.: *Часте дихання, невиразні звуки, що нагадували приглушений плач, додав йому [Гореві] сміливості...* (104); *Усі охоче приглушеними голосами підтакували йому [Батуханові]...* (399);

11) характеристик способу приготування страв, пор.: *смажений, копчений, варений, свіжоприготований*, напр.: *Слуги приносили тарелі із смаженою і копченою дичиною, варену рибу, сир, горіхи, різні солодоці, корчаги з вином, медівкою, пивом* (201); *Випив [Батий] повний келих вина і, не обтираючи мокрих вуст, взявся гризти свіжоприготовану баранину* (31);

12) естетичних характеристик предмета, пор.: *їх [бояр] не довелося довго чекати, усі поспішали услід за ним, і як тільки відчинились високі позолочені ворота великої Ярославової палати, усі вельможі зайняли свої облюбовані місця* (294);

13) характеристики певною мірою знищених, не придатних для використання чи споживання предметів, пор.: *обгорілий, обвуглений, промерзлий, закостенілий, повержений, спалений, обідраний,*

зруйнований, напр.: *Потроху розсівався морок, і можна було розгледіти на обгорілих стінах образи святих угодників, обвуглене перекриття, цілини, звідки вирвано коштовні світильники...* (386); *Андріан тут же подався у пошуки чогось їстівного і невдовзі приніс промерзлу хлібину, кілька закостенілих рибин* (386); *Оглядав [Дмитро] повержений Київ, страждав усією душею...* (447); *...не міг [Дмитро] більше дивитися на спалені будинки, на обідрані маківки церков, що ніби простромлювали небо чорними ребрами обгарків перекриття...* (447);

14) особливих характеристик зовнішнього вигляду предмета, пор.: *перехняблений, позолочений*, напр.: *Наблизились до старої перехнябленої бапти* (146); *Князь зупинився біля позолоченого крісла* (188);

15) особливих характеристик значущості предмета, пор.: *прославлений, пошанований*, напр.: *...були не проти [сусіди-степовики] зажити слави завойовників старовинної прославленої столиці русинів* (145); *...був [Мстислав] серед пошанованих киян, та все чогось бракувало* (19);

16) характеристики довоколишнього (природного) середовища, пор.: *розмерзлий, осяяний, засніжений, заліснений, протоптаний*, напр.: *Жаль, що розмерзлі ріки й болота перегородили його дорогу до Новгороду і Пскова* (94); *Данило прямував свого коня на протоптану дорогу, що вела через глибокий виарок до Західних воріт* (119); *Це вже насторожило князя, і він глянув крізь вікно на засніжені дерева* (180).

Висновки та перспективи досліджень. Семантичні особливості дієприкметників – чи як різновиду віддієслівних прикметників, чи як аналітичних дієслів – значною мірою детерміновані семантикою мотивувальних для них дієслів. Проте з урахуванням диференціації їхнього граматичного статусу і відповідно виконуваних дієприкметниками синтаксичних функцій, що супроводжувалося нейтралізацією одних граматичних значень і набуттям інших, можемо констатувати, що очевидно є певна модифікація семантики, характерної відповідно для дієприкметника, з одного боку, і аналітичного дієслова, – з іншого. До того ж регулярність уживання дієприкметників у власне атрибутивній функції, поєднання їх з іншими конструкціями, які теж виконують цю функцію, сприяє збільшенню обсягу охопленої ними інформації і відповідно збільшенню кількості семантичних груп. Понад п'ятнадцять виокремлених семантичних груп дієприкметників засвідчують можливості їх виражати ту чи ту атрибутивну ознаку. Найбільш повними є групи атрибутів на позначення характеристик зовнішнього вигляду людини, її фізичного та емоційного стану, характеристик просторового розташування предметів – щодо горизонтального чи вертикального орієнтира, характеристики певною мірою знищених, не придатних для використання чи споживання предметів тощо.

Загалом мовотворчість Олеся Лупія, що засвідчує текст його роману «Падіння давньої столиці», демонструє надзвичайну місткість передаваної реченнями (передусім простими) інформації. Доказом цього серед іншого слугує надзвичайно широке використання дієприкметників у ролі атрибута, які є результатом

кількаступеневого згортання поданої у мотивувальних конструкціях (базовому реченні і підрядній частині (чи описовій структурі)) інформації. Функціонування дієприкметників в атрибутивній функції сприяють компактності зображуваної реалії і водночас додають динамізму висловлюваній думці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К. Прикметник. *Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови* : Морфологія. Київ : Либідь, 1993. С. 93–141.
2. Божко Ю. О. Особливості дієприкметника в сучасній українській мові. *Лінгвістика*. 2013. № 2 (29). С. 175–185.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
4. Вихованець І. Р. Розділ 3. Прикметник. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови*. Київ : Пульсар, 2004. С. 121–150.
5. Вихованець І. Р. Прикметник. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 259–317.
6. Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові. Київ : Наукова думка, 1982. 248 с.
7. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник. Київ : Академія, 2004. 335 с.
8. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ : Вища школа, 1972. Ч. 1. 402 с.
9. Кульбаська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.
10. Кучеренко І. К. Граматична характеристика дієприкметника і його місце в системі частин мови. *Мовознавство*. 1967. № 4. С. 12–20.
11. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вид. 2, уточ. й доп. Вінниця : Поділля-2000, 2003. 463 с.
12. Родюк М. В. Проблема частиномовного визначення дієприкметника у слов'янському і германському мовознавстві. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія : Сучасні тенденції розвитку мов*. 2014. Вип. 11. С. 166–174.
13. Русанівський В. М. Дієслово. *Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови : Морфологія*. Київ : Либідь, 1993. С. 157–242.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Лупій О. В. Падіння давньої столиці : історичний роман. *Лупій О. В. Вибрані твори*. Київ : Укр. письменник, 2008. С. 17–448.

REFERENCES

1. Bezpoiasko, O. K. (1993). Prykmetnyk [The adjective]. *Bezpoiasko, O. K., Horodenska, K. H., Rusanivskiyi, V. M. Hramatyka ukraïnskoi movy: Morfolohiia*. Kyiv: Lybid, 93–141 [in Ukrainian].
2. Bozhko, Yu. O. (2013). Osoblyvosti diieprykmetnyka v suchasniï ukraïnskii movi [Features of the participle in the modern Ukrainian language]. *Linhvistyka*, 2 (29), 175–185 [in Ukrainian].
3. Vykhovanets, I. R. (1988). Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti [Parts of speech in the semantic-syntactic aspect]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Vykhovanets, I. R. (2004). Rozdil 3. Prykmetnyk [The adjective]. *Vykhovanets, I. R., Horodenska, K. H. Teoretychna morfolohiia ukraïnskoi movy*. Kyiv: Pulsary, 121–150 [in Ukrainian].
5. Vykhovanets, I. R. (2017). Prykmetnyk [The adjective]. *Vykhovanets, I. R., Horodenska, K. H., Zahnitko, A. P., Sokolova, S. O. Hramatyka suchasnoi ukraïnskoi literaturnoi movy. Morfolohiia*. Kyiv: Vydavnychyï dim Dmytra Buraho, 259–317 [in Ukrainian].
6. Hnatiuk, H. M. (1982). Diieprykmetnyk u suchasniï ukraïnskii literaturnii movi [Participle in modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Horpynych, V. O. (2004). Morfolohiia ukraïnskoi movy [Morphology of the Ukrainian language]: pidruchnyk. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
8. Zhovtobriukh, M. A., Kulyk, B. M. (1972). Kurs suchasnoi ukraïnskoi literaturnoi movy [Course of modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
9. Kulbabska, O. V. (2011). Vtorynna predykatsiia u prostomu rechenni [Secondary predication in a simple sentence]: monohrafiia. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t [in Ukrainian].
10. Kucherenko, I. K. (1967). Hramatychna kharakterystyka diieprykmetnyka i yoho mistse v systemi chastyn movy [Grammatical characteristics of the participle and its place in the system of parts of speech]. *Movoznavstvo*, 4, 12–20 [in Ukrainian].
11. Kucherenko, I. K. (2003). Teoretychni pytannia hramatyky ukraïnskoi movy: Morfolohiia [Theoretical issues of Ukrainian grammar: Morphology]. Vyd. 2, u toch. y dop. Vinnytsia: Podillia-2000 [in Ukrainian].
12. Rodiuk, M. V. (2014). Problema chastynomovnoho vyznachennia diieprykmetnyka u slovianskomu i hermanskomu movoznavstvi [The problem of part-of-speech definition of participle in Slavic and Germanic linguistics]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Seriiia: Suchasni tendentsii rozvytku mov*, 11, 166–174 [in Ukrainian].
13. Rusanivskiyi, V. M. (1993). Diieslovo [The verb]. *Bezpoiasko, O. K., Horodenska, K. H., Rusanivskiyi, V. M. Hramatyka ukraïnskoi movy: Morfolohiia*. Kyiv: Lybid, 157–242 [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Lupii, O. V. (2008). Padinnia davnoi stolytsi: istorychnyi roman [The fall of the ancient capital]. *Lupii, O. V. Vybrani tvory*. Kyiv: Ukr. pismennyk, 17–448 [in Ukrainian].